

Shahid Bahonar
University of Kerman

Journal of Iranian Studies

Print ISSN: 1735-0700

Online ISSN: 2980-8766

Journal of Iranian Studies

Antroponomastics in Ferdowsi's Shahnameh (Based on the Names Associated with Water)

Sakineh Abbasi¹ , Mohammad Amir Mashhadi²

1. Assistant Professor of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Sistan and Baluchestan, Zahedan. Iran. s.abbasi31@lihu.usb.ac.ir
2. Professor of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Sistan and Baluchestan, Zahedan. Iran. mashhadi@lihu.usb.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received 2024 December 12

Received in revised form 2025

February 20

Accepted 2025 April 25

Published 2025 June 22

Keywords:

Antroponomastics.

Shahnameh Ferdowsi.

Persons.

Totem.

Water.

ABSTRACT

Purpose: Antroponomastics is a subset of linguistics that is closely related to semantics and can be studied with different approaches. One of the most important approaches is historical nomenclature, in which names of any type and historical period are examined. What causes the importance of names is the cultural, social, political, historical, linguistic, documentary, archeology and other functions

Method and Research: In this research, those names that are connected with "water" in various mythological, heroic and historical parts of Ferdowsi's Shahnameh have been investigated by documentary-library method. This method is a combination of historical linguistic studies and comparative historical and geographical studies, which is used in today's modern nomenclature. For this purpose, we have discussed the connection with the myth and epic with the names of the people and the sacred time of the Shahnameh

Findings and Conclusions: The result of the work shows that each of these names are used for a specific sign in relation to the accepted totem, religion and cult (worship) due to contradiction or compatibility. On the other hand, the water component in some of these names is a variant of another suffix and has nothing to do with water. Sometimes, the existence of the name of water in a specific name is linked to the content of a story and is a product of a later era and was created to adapt the myth to the reality in a story process.

Cite this article: Abbasi, Sakineh, Mashhadi, Mohammad Amir. (2025). Antroponomastics in Ferdowsi's Shahnameh (Based on the Names Associated with Water). *Journal of Iranian Studies*, 24 (47), 233-257. <http://doi.org/10.22103/jis.2025.23634.2679>

© The Author(s).

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman.
DOI: <http://doi.org/10.22103/jis.2025.23634.2679>

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Antroponomastics is the science of studying the types of names in different times and places. Some have considered nomenclature as a subgroup of linguistics, which studies the history, origin and structure of specific names of people, times, places, nature, buildings, roads, animals, races and social groups, events, astronomical names, objects, and even imaginary names, and in general, it pays attention to every nature to which the name belongs.

In the field of mythology and epics, for many reasons, including the separation of the "identity" of a nation or nation from "another" (enemy/other) and as a result, the connection of a central specific name, related to the upper classes of society with a sacred matter generally accepted by society, as well as the purposes of the creators and re-creators, transmitters, processors of the history of these people, influenced by ideology, audience interest, accepted religion, the time of creation of the work, and political and social issues. The philosophy of examining names, nomenclature is of special importance.

Methodology

Describe the study method, including

In this article, the names related to water in Ferdowsi's Shahnameh and related texts before and after it have been examined with a combined approach of historical, narratological, mythological, religious criticism and linguistics methods.

Water and its derivatives are either at the beginning of words, names or at the end of them. Some researchers believe that "water" at the end of these words is not "ab" (a famous word) and is an unknown and rare suffix, and they consider the origin of this suffix to be unknown. (Khanlaari, 1377, vol. 3/p. 36) Most of the suffixes that are added to names such as Afrasiab, Sohrab, Mehrab, Darab, Rudabah, Sudabah, Zav, and even names such as Tejav, are of this category, which sometimes found a more abbreviated form in later periods. This method is a combination of historical linguistic studies and comparative historical and geographical studies, which is used in today's modern nomenclature. For this purpose, we have discussed the connection with the myth and epic with the names of the people and the sacred time of the Shahnameh.

Discussion

What is important in choosing the names examined in this research is the present form of the name in the "new Persian language"; in such a way that it is connected with "water" and its derivatives. It is obvious that after examining the word, from the point of view of its relationship with water, the non-relationship of some names with water will also be analyzed and explained. In the Shahnameh, the names of Jamshid, Abtin, Afrasiab, Rostam, Sohrab, Mehrab, Sudabah and Rudabah, Zo, Tejav and Darab are connected with water.

In today's Farsi or in the surviving vocabulary of Middle Persian (Pahlavi), there are examples where "ab/av/ow/aw" at the end of them means "water" or not, and in oral pronunciation, it has become the compound vowel "ow":

It is possible that the mentioned linguistic process also occurred in the names ending with "water" in the national epic; But it is necessary to check whether this suffix is a "proper noun" or a suffix that has the meanings of "having, similarity" or any other meaning.

Results

In general, from the point of view of historical linguistics, the transition of the names that are related to water from ancient Persian to Avestan and Pahlavi, and then modern Persian, and sometimes to non-Iranian languages, such as Turkish and Arabic and Eastern languages (Chinese/Japanese, etc.) In different time periods, the names whose first part is connected

with water and its derivatives (river, sea and watery), the meaning of "light and water" is reserved, such as Rostam, Jamshid; However, what is added to the second part of the name is often a Pahlavi suffix composed of the vowel "-ا or ' and the consonants "و/ b/k/g" and sometimes "-e" to express movement, which are extensions that provide ease of reading. Therefore, it was not and is not in the meaning of "water" as in the names of Afrasiab, Rudabah, Sudabah, Darab, Tejav, Zab, Mehrab and Sohrab.

On the other hand, the passage of these names through the minds of the processors (religious, political and literary) of national stories in the form of religious texts, traditional chronicles, literary types of myths and epics, and in modern times, general romance, have been effective as deliberate factors in the transformation of names.

In this case, the thoughts and intentions of official and governmental historians, religious leaders and poets as selectors of selective memory have been effective in the change and evolution of names. Therefore, sometimes in the narrative literature of the people, the self-reconstruction of these people, as guardians of the totem or against it, with water and its dependents (cows and other domestic cattle and dragons), has led to a change or reconstruction of the name, according to the attitude of religious and non-religious practitioners, such as what happened to Mehrab or Afrasiab.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

نام‌شناسی اشخاص در شاهنامه فردوسی

(براساس نام‌های در پیوند با آب)

سکینه عباسی^۱، محمدامیر مشهدی^۲

۱. نویسنده مسئول، استادیار، بخش زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران. رایانامه:

s.abbasi31@lihu.usb.ac.ir

۲. استاد، بخش زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران. رایانامه: mashhadi@lihu.usb.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	زمینه/ هدف: نام‌شناسی زیرمجموعه‌ای از زبان‌شناسی است که در پیوندی تنگاتنگ با معناشناسی قرار دارد و با رویکردهای مختلفی قابل مطالعه است. یکی از مهمترین این رویکردها نام‌شناسی به روش تاریخی است که در آن نام‌ها از هر نوع و دوره تاریخی که باشند، مورد بررسی قرار می‌گیرند. آنچه سبب اهمیت نام‌هاست، کارکردهای فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، تاریخی، زبان‌شناسی، سندشناسی، باستان‌شناسی و موارد دیگر است. در این پژوهش آن دسته از نام‌هایی که در بخش‌های مختلف اساطیری، پهلوانی و تاریخی شاهنامه فردوسی، در پیوند با «آب» قرار دارند، با روش اسنادی - کتابخانه‌ای بررسی شده‌اند.
کلیدواژه‌ها: نام‌شناسی، شاهنامه فردوسی، اشخاص، توتم، آب،	روش/ رویکرد: این پژوهش با رویکرد توصیفی - تحلیلی، آن دسته از نام‌های اشخاص در شاهنامه را که با آب پیوند دارند، با رویکرد نام‌شناسی انسانی و زبان‌شناسی تاریخی بررسی نموده است.
	نتایج/ یافته‌ها: حاصل کار نشان می‌دهد که هر کدام از این نام‌ها برای یک مدل خاص در ارتباط با توتم، دین و کیش مورد پذیرش (پرستش) از باب تضاد یا تناسب به کار رفته‌اند. از سوی دیگر، جزء آب در برخی از این نام‌ها محرف پسوند دیگری است و ارتباطی با آب ندارد. گاه نیز، وجود نام آب در یک نام خاص در پیوند با محتوای یک داستان قرار داشته و محصول دورانی متأخر است و برای تطبیق اسطوره بر واقعیت در یک فرایند داستانی آفریده شده است.

استناد: عباسی، سکینه؛ مشهدی، محمدامیر (۱۴۰۴). نام‌شناسی اشخاص در شاهنامه فردوسی (براساس نام‌های در پیوند با آب). *مجله مطالعات ایرانی*،

۲۴ (۴۷)، ۲۵۷-۲۳۳.

<http://doi.org/10.22103/jis.2025.23634.2679>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه شهید بهشتی، تهران.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱. مقدمه

نام‌شناسی دانشی بینارشته‌ای است که از دورترین زمان‌ها، با نگرشی سنتی مورد توجه بوده و در دوره معاصر برای مطالعات اجتماعی بسیار اهمیت دارد. عنصر زبانی «نام» منشوری چند وجهی است که ارتباط مستقیمی با «زبان» و «هویت» دارد و در جوامعی که دارای دیرینگی تاریخی هستند، اهمیتی ویژه دارد. حماسه‌ها، به عنوان تاریخ‌های سنتی اقوام و ملل گوناگون، یکی از بسترهای مطالعاتی نام‌شناسی هستند:

۱-۱. بیان مسأله

نام‌شناسی^۱، علم مطالعه انواع نام‌ها در زمان‌ها و مکان‌های مختلف است. برخی نام‌شناسی را زیرگروه زبان‌شناسی دانسته‌اند که به مطالعه تاریخ، ریشه و ساختار نام‌های خاص افراد، زمان‌ها، مکان‌ها، طبیعت، ساختمان‌ها، راه‌ها، حیوانات، نژادها و گروه‌های اجتماعی، وقایع، اسامی نجومی، اشیاء و حتی نام‌های خیالی می‌پردازد (زگوست: ۲۰۱۴: ۳۲) و به طور کلی هر ماهیت را که نام به آن تعلق گیرد، مورد توجه قرار می‌دهد. یکی از زیرشاخه‌های این دانش، نام‌شناسی نام افراد^۲ است که نام‌شناسی انسانی نامیده می‌شود. دانش نام‌شناسی، چندان به دانش ریشه‌شناسی^۳ نزدیک است که گاه با آن یکی دانسته شده است؛ علمی که به مطالعه تاریخی واژه‌ها و بررسی تحول شکل آن‌ها می‌پردازد و مواردی همچون زمان ورود واژه به یک زبان، منبع صدور و ورود زبانی، تغییراتی را که در طول تاریخ بر واژه وارد شده، بررسی می‌کند. (میرشکاری، ۱۳۹۳: ذیل مدخل ریشه‌شناسی).

نام‌شناسی در جهان دارای چنان اهمیتی است که شورایی به نام شورای بین‌المللی علم و نام‌شناسی^۴ وجود دارد. این شورا به مطالعه اسامی افراد، اماکن و نام‌های خاص از هر نوع می‌پردازد و بر این باور است که نام‌شناسی تاریخی^۵ به بررسی و مطالعه تاریخی اسامی اشخاص و نام‌های یافت شده از گروه‌های اجتماعی یا مناطق خاص می‌پردازد و برای پی‌بردن به الگوی توسعه جغرافیایی یا اجتماعی آن‌ها به تحقیق می‌پردازد؛ از این‌رو، اسامی از یک بُعد شامل نام‌های افراد و ... است و از بُعدی دیگر، ادوار تاریخی، نواحی جغرافیایی و زبان‌های گوناگون را دربرمی‌گیرد. به این بُعد، شاخصه مهم فرهنگ و زیرشاخه‌های آن یعنی دین و مذهب و آیین را نیز باید افزود. بنابراین، به جز نام‌های مندرج در منابع مکتوب و اسناد و نسخ خطی، اسامی موجود بر اشیای تاریخی، کتیبه‌ها و هر شیئی که اسم خاص دارد، می‌تواند منبع مطالعاتی نام‌شناسی تاریخی باشد. نام‌شناسی از این منظر، در زیرگروه مطالعات «مردم‌شناسی» نیز می‌تواند قرار گیرد. اگر حیطه نام «شخصی» باشد، مطالعات روان‌شناسی نیز ارزش و اهمیت می‌یابد.

سیالیت سنت نقل در دوران پیشاتاریخی از یک سو و دشواری خوانش اسامی خاص در اسناد تاریخی و نسخ خطی، به دلیل نبود نقطه ممیزه، حرکت‌گذاری، تفاوت خطوط در ادوار مختلف تاریخی، تفاوت لهجه و زبان نویسندگان و کاتبین و نگارندگان و مؤلفین، همواره با دشواری‌هایی همراه بوده است و سبب پدید آمدن چندین قرائت برای یک اسم خاص گردیده‌است و همین امور در سنت نقل شفاهی نیز بسیار مؤثر بوده، اشکال متعددی از یک اسم را در ادوار مختلف تاریخی و البته جغرافیایی می‌توان یافت. (ر. ک به افشار به نقل از صادقی، ۱۳۸۴: ۵).

به طور کلی، «تصحیف»، «جابه‌جایی نام و نسب‌ها»، «حذف یکی از نام‌های سلسله‌نسب»، «اختلاف نسب‌دانان و مورخین»، «وجود اسامی تاریخی در یک خاندان»، «تشابه یا اشتراک نام زنان و مردان»، «اشتراک نام انسان با اشیا یا

مکان‌ها»، «اشتباه مورخین»، «تعدد نام‌های یک فرد»، «اشتهار یک فرد به لقب یا کنیه به جای نام» از بزرگ‌ترین مشکلات نام‌شناسی است. (صادقی، ۱۳۸۲: ۱۱۶-۱۲۱) به این موارد باید «اشتهار نام پدر یک فرد خاص» یا «سنت هزاره‌گرایی در فرهنگ‌های سلطنتی» برخی اقوام و سلسله‌های باستانی را نیز افزود که یک نام را از حالت خاص خارج می‌نمودند و حالت عام به آن می‌داده‌اند.

گرچه کاربرد نام‌ها در اصل «شناسایی» است، اما ظرفیت حمل معانی ثانویه، مانند کارکردهای فرهنگی، دینی، سیاسی، جغرافیایی، قومی، روان‌شناختی را نیز دارد. به همین دلیل، شیوه نام‌گذاری با تغییر شرایط پیش‌گفته تغییر می‌کند. در بررسی نام افراد علت خواندن فرد با یک نام، زبان، ریشه، دوره تاریخی و روند تحولات تاریخی، جنسیت، طبقه اجتماعی، تعلق به دین و فرهنگ خاص مورد توجه است. (شیخ‌الحکمایی، ۱۳۹۸: ۱۴۶)

در حوزه اساطیر و حماسه‌ها، به دلایل متعدد از جمله تفکیک «هویت» یک قوم یا ملت از «دیگری» (دشمن / غیر خود) و در نتیجه پیوستگی یک نام خاص محوری، مربوط به طبقه‌های برتر جامعه با یک امر قدسی مورد پذیرش عام جامعه، نیز اغراض آفرینندگان و بازآفرینان، ناقلان، پردازندگان سرگذشت این اشخاص، متأثر از ایدئولوژی، علاقه مخاطب، دین مورد پذیرش، زمان خلق اثر و مسایل سیاسی و اجتماعی، فلسفه بررسی نام‌ها نام‌شناسی اهمیت ویژه‌ای دارد. در این مقاله، با رویکرد ترکیبی از روش‌های تاریخی، قصه‌شناسی، اسطوره‌شناسی، نقد دین و زبان شناسی نام‌های مرتبط با آب در شاهنامه فردوسی و متون وابسته پیش و پس از آن بررسی شده‌اند.

۱-۲. پیشینه پژوهش

نام‌شناسی در میان پژوهش‌های ایرانی و اسلامی پیشینه‌ای کهن دارد. دانش‌هایی نظیر «علم رجال»، «علم تراجم»، «علم انساب»، «تذکره‌ها» و «فهرست‌ها» از مهم‌ترین منابع نام‌شناسی محسوب می‌شوند. سابقه شناخت اشخاص در حماسه ملی به طور عام و وجه تسمیه نام آن‌ها به طور خاص، به قرون اولیه هجری و سال‌های پیش و پس از سرایش شاهنامه برمی‌گردد. البته خود فردوسی در این مورد پیشگام بوده است. وی در حین نقل داستان‌های شاهنامه، برخی نام‌ها مانند تسمیه نام‌هایی همچون مرداس، سهراب، رستم، گندرو و موارد دیگر را متأثر از سنت انتقال شفاهی تشریح نموده است. تواریخ سستی حمزه اصفهانی «تاریخ سنی ملوک» (۲۸۰-۳۵۰هـ)، ثعالبی در «غرر اخبار ملوک فرس و سیرهم» (۳۵۰-۴۲۹هـ)، طبری در «تاریخ طبری» (۲۲۴-۳۱۰هـ)، ابوحنیفه دینوری در «اخبار الطوال» (۲۱۲-۲۸۲هـ)، بلعمی در «تاریخ بلعمی» (قرن ۴هـ)، مسعودی در «مروج الذهب» (قرن ۴هـ)، عبدالحی گردیزی در «زین‌الأخبار» (قرن ۵هـ) و مؤلف ناشناس «مجم‌التواریخ و القصص» (قرن ۵هـ) نیز در نام‌شناسی اشخاص در حماسه ملی پیشگام هستند.

در جهان، پژوهش پیرامون نام‌ها در شاهنامه فردوسی، از سده نوزدهم میلادی در میان ایران‌شناسان و شرق‌شناسان مورد توجه بوده است. اولین پژوهش روش‌مند در این مورد، به وسیله فردیناند یوستی (۱۸۳۷-۱۹۰۷م)، ایران‌شناس آلمانی با عنوان «نام‌نامه ایرانی» (۱۹۸۹م) منتشر شد. از ۱۹۸۰م به بعد، فرهنگستان علوم اتریش، کرسی‌ای پژوهشی با نام «IPNB» درباره نام‌های ایرانی را با پامردی مانفرد مایر هوفر، ایران‌شناس اتریشی رسماً پایه‌گذاری کرد و در حال حاضر نیز پابرجاست. از این نهاد علمی دست کم، ده جلد اثر علمی درباره نام‌های ایرانی انتشار یافته است. در ایران نیز، پژوهش‌های ذوقی پراکنده فراوانی پیرامون نام‌ها در شاهنامه فردوسی دیده می‌شود که اغلب

مبنای زبان‌شناسی ندارند. کتاب «فرهنگ نام‌های شاهنامه (معرفی اجمالی قهرمانان شاهنامه فردوسی همراه با تطبیق نام‌های مشترک در شاهنامه و اوستا)» (۱۳۶۹) نوشته علی جهانگیری از اولین کوشش‌هاست. پرویز اتابکی در کتاب «شاهنامه فردوسی: متن انتقادی با مقابله ۱۲ نسخه با معنی واژگان و شرح نام‌ها و جای‌ها» (۱۳۷۸) دقت و امعان نظر در شناخت برخی نام‌ها داشته است. پس از آن «فرهنگ نام‌های شاهنامه» (۱۳۸۸) نوشته منصور رستگار فسایی قرار دارد. در این اثر وجه تسمیه برخی نام‌های شاهنامه نیازمند حک و اصلاح‌اند. مقاله «از توشتر ودایی تا مرداس شاهنامه» (۱۳۹۳) نوشته جلالیان چالشتی، مقاله «گندوفار و شاهنامه» (۱۳۹۴) نوشته بیوار، کتاب «نبشته من / این نامه پهلوی (بررسی و تحلیل شخصیت‌های برجسته اساطیری ایران باستان بر پایه متن‌های ادبیات اوستایی، فارسی میانه (پهلوی) و شاهنامه فردوسی)» (۱۳۹۵) نوشته اقدس فاتحی، مدخل «ریشه‌شناسی و نمادپردازی شخصیت کیومرث و هوشنگ در شاهنامه» (۱۳۹۵)، مندرج در جلد اول دانشنامه فرهنگ مردم ایران نوشته صادق‌زاده و دیگران، مقاله «درباره چند نام و لقب ترکی در شاهنامه» (۱۳۹۷) نوشته قائم‌مقامی، مقاله «شهراسپ، بوذاسب، تحلیلی بر نام و نشان وزیر طهمورث در شاهنامه فردوسی» (۱۳۹۸) نوشته واشقانی فراهانی و دیگران، «گاو یا گاو» (۱۴۰۰) نوشته سجاد آیدنلو و مقاله «جستاری چند در بازشناخت نام تور و توران از نگاه فردوسی» (۱۴۰۱) نوشته کریمی، از این دسته هستند.

به جز اطلاعاتی که در دانشنامه زبان و ادبیات فارسی و دانشنامه فرهنگ مردم ایران در خصوص نام‌های شاهنامه دیده می‌شود، کتاب «روایت‌های خاندان رستم و تاریخ‌نگاری ایرانی» (۱۳۹۷) نوشته ساقی گازرانی و کتاب‌های «آرش» و «ضحاک» از همین نویسندگان درخور توجه است. در میان مطالعات داخلی، موارد متعدد و پراکنده‌ای پیرامون نام اشخاص مهم در شاهنامه وجود دارد که پیشینه آن‌ها با جستجوی کلیدواژه هر نام خاص امکان‌پذیر است؛ «هوشنگ، کیومرث، ضحاک، فریدون، افراسیاب، رستم، سهراب، اسفندیار، سیاوش، کاوه و زال» بسامد بالاتری دارند. در این مقاله، به روش نام‌شناسی تاریخی، آن دسته از نام‌هایی از شاهنامه که در پیوند با آب هستند، ریشه‌شناسی خواهند شد که در نوع خود تازگی دارد.

۳-۱. روش‌شناسی تحقیق

این پژوهش، با توجه به ذکر وجه تسمیه‌های غیر علمی و سنتی، درباره نام‌های اشخاص در شاهنامه فردوسی، که اغلب بر مبنای زبان‌شناسی استوار نیستند، کوشیده تا به روش توصیفی - تحلیلی نشان دهد: نام‌های در پیوند با آب در شاهنامه فردوسی چه وابستگی زمانی و مکانی‌ای را حمل می‌کنند؟ نیز پیوندهای زبانی این نام‌ها با عرصه‌های خط و زبان سنجیده خواهد شد و در نهایت بررسی خواهد شد آیا این نام‌ها، ژانر ادبی خاصی را خلق نموده‌اند یا بالعکس، از رهگذر ورود به ژانرها، تحول یافته‌اند؟

۴-۱. یافته‌های پژوهش

به طور کلی، نام‌های افراد در شاهنامه فردوسی که در پیوند با آب و مشتقات آن (رود، چشمه و دریا و مانند آن) هستند، مانند آب‌تین، جمشید، فریدون، افراسیاب، سهراب، مهراب، رودابه، سودابه، زو، داراب، تراو؛ از منظر نام‌شناسی انسانی اهمیت ویژه‌ای دارند. در نگاه اول افزونه «آب / رود / یم» در این اسامی با آب ارتباط دارد و همین

امر ابزاری شده تا پردازندگان اولیه حماسه ملی، پیش از سرایش شاهنامه و پس از آن (در تواریخ سستی)، اشخاص مذکور را با آب یا ضد آن یعنی خشک‌سالی مربوط بدانند. حال آن‌که افزونه اب (او)، در انتهای اسامی اشخاص در شاهنامه، اغلب پسوندی پهلوی بوده مرکب از مصوت «-یا آ» و صامت «و/ب/ک/گ» و گاه «ه» بیان حرکت است که سهولت خوانش را فراهم می‌آورند. لذا در معنای «آب» نبوده و نیستند؛ مانند آنچه در نام‌های افراسیاب، رودابه، سودابه، داراب، تزاو، زاب، مهرباب و سهراب آمده است. اما چنان‌چه این بخش در اول نام قرار داشته باشد، معنای «روشنی و آب» محفوظ است، مانند نام رستم، جمشید.

۲- بحث و بررسی

تقدس آب در فرهنگ ایرانیان، پیش از آن‌که نیاز به مطالعه مردم‌شناسی داشته باشد، مبتنی بر روان‌شناسی و دین است. به این دلیل که اجزای طبیعت در فرهنگ‌های ابتدایی تقدس ویژه‌ای داشته‌اند. فلات ایران سرزمینی نیمه‌خشک بوده و برای مردمان «بومی» و سپس «آریایی» کوچیده به آن، که اغلب دامدار بوده و سپس به کشاورزی روی آورده اند یا اهل حرف بوده‌اند، اهمیت به‌سزایی داشته و همواره با اقوام همسایه، بر سر این عنصر مهم، انواع درگیری و نزاع را تجربه نموده‌اند.

در اساطیر شاخه ایرانی این قوم کهن، کوهی به نام «اوش - هندوا» (Ush Henddava) تصور شده که از میان آب‌های دریای بزرگ (Vauroksha) بیرون آمده؛ به معنای «سر بر زده از آب» و از جنس خُم‌آهن. نیز درختی مقدس موسوم به «همه‌بار/ همه‌دانه» تصور شده که همه درختان عالم از آن به وجود آمده و با دریای بزرگ در پیوند است. درخت پیش‌گفته، در/وستا همواره با کوه مقدس البرز (Harabarzayiti) با هم آمده است. «گاو» مظهر حیات نیز با آب سروکار داشته و کوه با «هوم» و درخت همه‌بار با دریای بزرگ و نخستین انسان با کوه و آب و کوه و زمین با آتش. دریای اعظم مکان حضور فره ایزدی است. (دادگی به نقل از قرشی، ۱۳۸۹: ۲۰۹)

نمودار شماره ۱. پیوند آب با سایر عناصر جهان هستی در اندیشه انسان ایرانی

آب و مظاهر آن یعنی «رود و چشمه و دریا و برف و باران و تالاب و چشمه»، در ادوار نوتر، در قالب‌های وابسته به ادیان درآمدند و جلوه‌ای ایزدی یا ایزدبانویی یافتند. این توت‌ها در برخی از فرهنگ‌ها، به‌ویژه فرهنگ‌های ایرانی در نام‌گذاری افراد، جای‌ها و حتی اسامی وابسته به زمان مانند فصول، روزها و ماه‌های سال و مانند آن با مقاومت باقی مانده‌اند.

در اندیشه ایرانی خدای بانوی آب‌های روان، اردیسور «آناهیتا» به معنی رود (آب) نیرومند و پاک است و با این الهه مفاهیمی همچون آب، باران، فراوانی، رستنی‌ها، حاصل‌خیزی، برکت، زناشویی، عشق مادری، زایش و پیروزی همراه است.

«تیشتر» شخصیت دیگری است که با یکی از پدیده‌های طبیعی یعنی باران ارتباط دارد. او نیکوکاری است که در نبردهای کیهانی با «اپوش» دیو خشک‌سالی که تباه‌کننده زندگی است، درگیر می‌شود. تیشتر ستاره‌ای تابان و شکوه مند، نخستین ستاره و اصل همه آب‌ها و سرچشمه باران و باروری است. یشت هشتم از یشت‌های/وستا مختص این ایزد است. (هینلز، ۱۳۷۳: ۳۶) همچنین «آپام نپات» ایزد نگهبان چشمه‌هاست و به همراه تیشتر، از حامیان آناهیتا محسوب می‌شوند. (دوستخواه، ۱۳۷۱: ۶۵) نیز هندوایرانی‌ها، آب‌انبارها و قنات‌ها را به عنوان الهه «آپاس» می‌پرستیدند. نه تنها در فرهنگ ایران، که در هندواروپا که هم‌ریشگی اساطیری با فرهنگ ایران دارند، آب از چنان اهمیتی برخوردار است که رودها و دریاچه‌ها، همگی ایزدبانو و الهه‌اند (به جز موارد اندکی که آب‌های طغیان‌گر نرینه‌اند). (Witzel, 2015: 144)

اسطوره‌های باقی مانده در میان اقوام و ملل از یکسو و دستاوردهای پژوهش‌گران باستان‌شناسی، تاریخ و مردم‌شناسی از سوی دیگر، مهم‌ترین ابزارهای هستند که در بازشناسی توت‌ها اهمیت دارند. جلوه بصری توت‌ها در نقش‌مایه‌های خاموش دیده می‌شود و جلوه شنیداری آن در قالب آداب و رسوم و باورها و یا نمادهای اساطیری و در ادوار نوتر، حماسی، قابل بررسی است. این عناصر با مقاومت در فرهنگ‌ها باقی مانده‌اند. یکی از نشانه‌های مهم توت‌میسیم در میان اقوام، شیوه نام‌گذاری است؛ به این طریق که افراد قبیله، وابستگان به یک توت‌م خاص خود را با نام توت‌م خود نام‌گذاری می‌کردند و نام توت‌م را برای فرزند خود برمی‌گزیدند. توجه به این نام‌ها، تقدس توت‌های گیاهی و جانوری و سایر موارد را در میان اقوام آشکار می‌کند.

آن‌چه در انتخاب نام‌های مورد بررسی در این پژوهش، اهمیت داشته شکل امروز نام در «زبان فارسی نو» بوده؛ به نحوی که با «آب» و مشتقات آن پیوند داشته باشد. بدیهی است که پس از بررسی واژه، از منظر ارتباط آن با آب، بی‌ارتباطی برخی از نام‌ها با آب نیز تحلیل و تشریح خواهد شد. در شاهنامه نام‌های جمشید، آبتین، افراسیاب، رستم، سهراب، مهرباب، سودابه و رودابه، زو، تژاو و داراب با آب در پیوند است.

۱-۲. نام‌شناسی افراد

آب و مشتقات آن، یا در ابتدای کلمات، اسامی و نام‌ها یا در انتهای آن‌ها آمده است. برخی از پژوهشگران بر این باورند که «اب» در پایان این واژگان «آب» (واژه معروف) نیست و پسوندی ناشناخته و نادر است و ریشه این پسوند را نامعلوم دانسته‌اند. (خانلری، ۱۳۷۷، ج ۳/ ۳۶) اغلب پسوندهایی که به نام‌هایی هم‌چون افراسیاب، سهراب، مهرباب، داراب، رودابه، سودابه، زاو و حتی نام‌هایی نظیر تژاو افزوده شده، از این دسته‌اند که گاه در ادوار بعدی، فرم مخفف تری یافته باشند.

در فارسی امروز یا در واژگان بازمانده از فارسی میانه (پهلوی) نمونه‌هایی وجود دارند که «اب/ب/او/و» در پایان آن‌ها، به معنای «آب» بوده یا نیست و در تلفظ شفاهی، تبدیل به مصوت مرکب «ow» شده است:

شکل امروزی نام	تلفظ شفاهی واژه	ساختار زبانی	تبدیل یافته
۱	شب	Show	Xshab
۲	گاو	Gow	Gav
۳	سفیداب	Sepgid+ow	Sepgid+ ab
۴	پهرو/ پارو/ پاراب (جای پر آب)	Pahr+ow	Pahr+ab
۵	مرغاب	Mo(a)rgh+ow	Mo(a)rgh+ab
۶	آب	Ow	Ab
۷	کوک (حشره آفت برنج)	Cow	Covak
۸	خواب	Khow	Khab
۹	سو از مصدر ساییدن	Sow	Sab
۱۰	داو (طلب)	Dow	Dav

جدول شماره یک: تحولات ساختاری واژه‌های مختوم به آب

ممکن است فرایند زبانی مذکور، در نام‌های مختوم به «اب» در حماسه ملی، نیز رخ داده باشد؛ اما لازم است بررسی شود این پسوند، یک «اسم خاص» بوده یا پسوندی که معانی «دارندگی، شباهت» یا هر معنایی دیگر داشته است.

۲-۱-۱. آبتین

نام پدر «فریدون» است و آن را «اثقیان/ آثقیان» نیز گفته و نوشته‌اند. «ف» نماینده «فاء اعجمی» است و اثقیان یا «اثقیان» نام پدر - فرزندی است؛ یعنی «ن» پسوند بنوت است و جزء نام نیست. در کتب پهلوی، معادل املائی آن «Asfyan» است که شکل املائی فارسی آن (با خط عربی)، «آسفیان/ اسفیان» است و معادل اوستایی آن «Asviya» است. به این معنا که «ani/ an» در آن دو پسوند بنوت (در اصل پسوند نسبت) است. اصل نام «Apsiya» است. پس «S» در خط پهلوی «ث» است. لذا آبتین، تصحیف آبتین و «ت» به جای «ث» است؛ زیرا در غالب لهجه‌های فارسی «ث» وجود نداشته است. نیز دو احتمال درباره «ن» وجود دارد؛ یا اضافی است مانند «زمی/ زمین» و این احتمال رواست و یا این که آبتین، حاصل درآمیختگی بازمانده حقیقی «Apsiya» است که باید چیزی مانند «آبتی/ آثقی» باشد. (بنگرید به صفا، ۱۳۷۴: ۶۴۸؛ Tafazoli, 2014: 248) ممکن است «ان» پسوند جمع‌ساز باشد، در این صورت معنای این نام «از خاندان آب‌ها» است. لذا دلیل این که خاندان فریدون را تا ده پشت اثقیان یا اثقیانان می خوانده‌اند، محمل می‌یابد. (طبری، ۱۳۹۴: ج ۱/ ۱۰۰؛ دادگی، ۱۳۶۹: ۱۴۵).

این واژه در /وستا «Athvoya» (پر گاو) است. بنابراین صحیح آن «آتبین» است. اما از آن جا که این نام در سنسکریت «Aptiya» آمده، آبتین هم محمل پیدا می‌کند. (بارتولمه، حاشیه برهان قاطع: ۴۲۳). در /وستا، آبتین، افشرنده «هوم» است و از اولین کسانی است که هوم را در جهان خاکی آماده ساخت و به پاداش کردارش، دارای پسری شد به نام فریدون. (یسنا، ج ۱: ۵۷) او در ود، پسر آب و برآرنده روشنی از ابر است. (صفا، ۱۳۷۴: ۴۳۳).

طبری (۲۲۴-۳۱۰هـ) و ابوریحان بیرونی (۳۶۲-۴۴۲هـ) این نام را «اثقیان» آورده‌اند. (طبری، ۱۳۹۴: ج ۱/ ۹۹ و بیرونی، ۱۳۸۶: ۲۲۶) اما معجم‌التواریخ این نام را «اثقیال» نقل کرده (همان: ۲۶) که پیداست که تحریف حوزه کتابت

گفته شده ضحاک، پدر فریدون را ملزم به تسلیم فرزندش ساخت، اما چون او اطاعت نکرد، ضحاک او را هلاک ساخت و خانه‌اش را خراب کرد و گاوی را که به طفل شیر داده بود، کشت. (تعالی، ۱۳۸۵: ۱۵).

از دیگر توت‌های این قوم «اژدها» بوده که ضمن نبرد خاندان مذکور با آن در متون حماسی، گونه‌ای قداست نیز در میان آن‌ها داشته است؛ درحالی‌که فریدون، پسر آبتین، نابودگر شاه اژدهافش (ضحاک) است، خود به شکل اژدها بر فرزندان سلم و ایرج و تور وارد می‌شود. این سازه، می‌تواند یادگاری از زمان‌های متفاوت نقل سرگذشت‌های مربوط به خاندان آبتین باشد، یا این‌که نشان از تقدس این توت‌م در میان این قوم داشته که پس از دو شاخه شدن قوم آبتین در ادواری نوتر، در میان یک گروه مقدس و در میان گروه دیگر نامقدس شمرده شده است. این موضوع که در قلمرو و تحولات ادیان می‌گنجد نیازمند، پژوهشی جداگانه است.

شروېشگاه علوم انساني ومطالعات فرهنگي

در متون پهلوی برای آن‌که نشان دهند فتحه آخر کلمات اوستایی به تلفظ درمی‌آید، در پایان آن یک «ک/اک» در خط آورده‌اند که احتمالاً عبارت بوده از فتحه آخر کلمه و یک «ک» اضافی، مانند فراو (از اجداد نخستین اساطیری ایرانیان) که در کتب پهلوی «Fravak» نوشته شده است. لذا «a» در ابتدای این اسم، مصوت پیش‌هشت برای سهولت تلفظ بوده که به اضافه «frasy» شده و پسوند «(b/g/k/n) av» نیز بر آن افزوده شده است. این پسوند، ترکیبی از فتحه پایانی کلمه با یک صامت اضافی بوده که در متون پهلوی رایج است.

در فرایند داستان‌پردازی، پسوند «اب» به سایر اشکال برتری داده شده تا با مضمون داستان، یعنی پیوند افراسیاب با «آب و ضد آن یعنی خشک‌سالی» همخوانی داشته باشد. این نوع آمیختگی خویشکاری با واژه‌سازی یا تسمیه نام، در متون دینی و حماسی ایرانی کم نیست.

«افراسیاب بنابر آنچه برخی اندیشه‌اند، خدای جنگ و رب‌النوع بزرگ تورانیان بوده و به همین مناسبت، در داستان‌های ایرانی صاحب عمری دراز و نماینده ملت تورانیان بوده و قائد ایشان در تمام نهضت‌هایی بوده که به جانب ایران و برای فروگرفتن این سرزمین کرده‌اند.» (هرتل به نقل از صفا، ۱۳۷۴: ۱۲۴). در یشت‌ها، افراسیاب همواره با صفت «Mayiriya» یعنی مجرم و سزاوار مرگ یاد شده است. (اوشیدری، ۱۳۷۱: ۱۱۴-۱۱۵) (درواسب یشت: ۱۸-۳۷ و فروردین‌یشت: ۱۳۷).

در بن‌دهشن درباره افراسیاب گفته شده، «افراسیاب پسر پشنگ، پسر زعشم «Zaeshm»، پسر تورگ «Turag»، پسر سپن‌سپ «Sapaenasp»، پسر دوروش‌سپ «Durushasp»، پسر توج (تور) پسر فریدون» (دادگی، ۱۳۶۹، ۱۴/۳۱-۱۹) و طبری چنین گفته که «افراسیاب بن فشنگ بن رستم بن ترک»، کسی است که نسبت از ترکان دارد و گفته می‌شود «بن شهرسپ و ابن ارشاسپ بن طوج ابن افریدون» (طبری، ۱۳۹۴، ۱/ ۵۲۸). بیرونی این نام را «افراسیاب ابن پشنگ ابن اینت ابن ریشمن ترک ابن زین اسب ابن ارشسب ابن توج» دانسته است. (بیرونی، ۱۳۸۶: ۱۰۴).

در برخی از متون، افراسیاب، «Apasiyakoi» (قاتل و راهزن) ذکر شده که دوازده سال بر ایران حکومت کرد. مدت زمان حکومت او چهارصد سال دانسته شده است. (بویس و نیبرگ به نقل از آقایی، ۱۳۹۳: ۱۲۴). گاه نیز وجه تسمیه‌ای عام برای افراسیاب در نظر گرفته شده و او را «جناح الطاحونه» (پر آسیاب) معنا کرده‌اند. (میرخواند، ۱۳۷۳: ۴۳/۱).

افراسیاب در داستان‌های «پادشاهی نوذر»، «پادشاهی زو طهماسب»، «پادشاهی گرشاسپ»، «پادشاهی کی‌قباد»، «رزم کاووس با شاه هاماوران»، «رزم سهراب»، «داستان سیاوش»، «داستان کی‌خسرو»، «داستان فرود سیاوش»، «کاموس کوشانی»، «خاقان چین»، «اکوان دیو»، «بیژن و منیژه» و «دوازده رخ» شاهنامه حضور دارد. بزرگ‌ترین خویشکاری او در پیوند با نام خود در داستان‌ها، خشک‌سالی و از بین بردن آب‌هاست. چنان‌چه آب در نام افراسیاب، ملحقه‌ای زبانی باشد در غیر معنای آب؛ باز هم سرشت ضد آب و آبادانی او پیداست. «افراسیاب مانند ضحاک سرشتی هول‌انگیز داشته و نشان آن است که او می‌تواند دیو یا اردهایی مهیب بوده باشد.» (آیدنلو، ۱۳۸۸: ۹۲) حتی با این فرض، نیز، بنابر فرایند ذهنی جمع اقوام در طول تاریخ، ممکن است سرگذشت واقعی او از روی چهره دیوی انیرانی بازآفرینی شده باشد؛ زیرا ایرانیان دشمنان دینی خود را در پیوند با خشک‌سالی بازآفرینی نموده‌اند. خویشکاری افراسیاب با خویشکاری ضحاک همخوانی دارد، به‌ویژه که هر دو پادشاهانی با مختصات غیر ایرانی، در معنای «ضد ایرانی» بوده‌اند و از روی هیولای خشک‌سالی ایرانی بازآفرینی شده‌اند. وی در کنار «ضحاک» و «اسکندر»، بزرگ‌ترین دشمن دینی ایرانیان است. (نیز بنگرید به مینوی خرد، ۱۴۰۰: ۲۳-۲۴).

افراسیاب برای به دست آوردن فره ایزدی از دریای فراخکرد همت گماشت و یک‌بار نیز در کاخ خود برای خدای آب‌های روان (آناهیتا) قربانی نمود، اما توفیق نیافت. (یشت‌ها: ۱/ ۲۵۱ و ۳۴۳/۲-۳۴۱) بنابر متون پهلوی، تن مادی دیو خشم، ضحاک و افراسیاب هستند. به نظر می‌رسد پاسداشت آیین‌های مورد پذیرش قوم ایرانی؛ قربانی

برای آنها یا یکی از مظاهر او یعنی فراخکرد، نشان از اشتراک توتمی وی با قوم ایرانی دارد، یا این که حکایت از کوشش وی برای درآمدن به دین ایرانیان، جهت اقبال عمومی این قوم دارد. در این صورت ممکن است نام او ایرانی بوده باشد.

پدر افراسیاب «پشنگ» است. مارکوارت، کریسین سن، احمد تفضلی و بهمن سرکاراتی، این واژه را صورت تحول یافته «Pathena» نیای گروهی از دشمنان گرشاسپ در اوستا می‌دانند. «پشنه» دیوپرستی در آبان‌یشت اوستاست که نیای توتمی ترکان «Kokburi» (گرگ کبود) با آن یکسان دانسته شده است. در مینوی خرد آمده: «و گرگ کبود که پشن نیز خوانند ...» (مینوی خرد، ۱۴۰۰:). بنابراین پدر افراسیاب از دیوان است و در دینکرد نیز او را دیو خشک‌سالی و جادوی زیان‌کار و فرزندانش را دیوزاد دانسته‌اند. در داستان‌های نبرد ایرانیان با تورانیان، به دلیل همین قرابت، تورانیان از «پولاددیو»، «اکواندیو» و «ارژنگدیو» یاری می‌طلبند. یا مثلاً «اگریث» برادر افراسیاب، نیمه گاو - نیمه انسان (هیولا و دیو) است.

۲-۱-۳. جمشید

«یمه + شید»، شاه - پدر اولیه ایرانیان، تجسم ایزدی است که وظایف روحانی، جنگاوری، باروری و برکت را در خود جمع دارد. (بهار، ۱۳۹۷: ۷۷). او در «ریگ‌ودا»، «اوستا»، «بن‌دهشن»، «مینوی خرد»، «تواریخ سستی»، «شاهنامه فردوسی» و متون حماسی خاص و عام پس از آن نقش مهمی دارد.

در شاهنامه، جمشید چهارمین پادشاه ایران و فرزند طهمورث است که مدت هفتصد سال پادشاهی نمود و برای اولین بار لباس رزم ساخت، بافتن و دوختن لباس از کتان، ابریشم و قز را به مردم آموخت و مردم را به چهار گروه «آتوربانان» (مذهبیون)، «نیساریان» (نظامیان)، «بسودیان (نسودیان)» (کشاورزان و دامداران) و «اهتوخوشی» (اهل حرفه) تقسیم کرد. صنعت بناسازی، کشف سنگ‌های قیمتی و گیاهان و مواد خوشبو، پایه‌گذاری دانش پزشکی، مسافرت با کشتی و پایه‌گذاری آیین نوروز از کنش‌های اوست. وی در پایان عمر به دلیل کبر ورزیدن و خود - خدا پنداری، فره ایزدی را از دست داد. (ر.ک به جهانگیری، ۱۳۶۹: ۱۰۳).

جمشید از دو جزء «جم» و «شید» ترکیب شده است. در اوستا «Yima»، در سنسکریت «Yama» و در متون پهلوی «Yam» است. (بارتولمه به نقل از رستگار فسایی، ۱۳۸۸: ۳۱۱) «شید» در اوستا «Xeshaeta» و در پهلوی «Shet» است. برخی معنای آن را درخشان و روشن دانسته‌اند و برخی آن را در پیوند با واژه شاه «Xshay» می‌دانند؛ «جم درخشان» و «جم‌شاه» حاصل این بررسی معنایی است. (همانجا). در گات‌ها «جم» بدون «شید» آمده (یسنا ۸/۳۲) و بعدها این صفت به آن افزوده شده است. نویسنده مجمل‌التواریخ معنای جمشید را «خورشید روشن» دانسته است. (مجمل‌التواریخ، ۱۳۹۹: ۲۵)

در ناظم‌الاطباء، آندراج، الجماهیر، و دهخدا، «یم» با تشدید خوانده می‌شود و به معنای «دریای بی‌نهایت عمیق» است. «یم» در فارسی، بخش اول نام جمشید، در هندی «یما»، در چینی «یان»، در ژاپنی «یما» است و با نخستین پادشاهان روی زمین همخوانی دارد. این واژه در سریانی به معنای «دریا» است و هیولایی است که بازنمایی کننده کشتار جمعی سیل، اقیانوس و دریا و زمستان است و در مکانی در دریا زندگی می‌کند. در عهد جدید (مکاشفه

یوحنا) از او نام برده شده است. (بیرلین، ۱۳۸۹: ۱۰۲). بنابراین جمشید می‌تواند ترکیبی از یم (رود و دریا= اژدها) به اضافه «شید» (نور خورشید و روشنایی) باشد؛ در معنایی «خورشیدی که از آب برمی‌آید».

برخی «یمه» را در معنای «همزاد» دانسته‌اند و معنای نام این پادشاه را «همزاد خورشید» پنداشته‌اند. (آموزگار، ۱۳۸۶: ذیل جمشید). برخی دیگر برای «شید» دو معنا در نظر گرفته‌اند؛ «حاکم و فرمانروا» و «درخشان و نورانی». (شرو، ۱۳۷۸: ۵۰۲). البته ایده شاهان خورشیدی در ایران بسیار قوی بوده و سابقه‌ای کهن در فرهنگ ایرانی دارد تا جایی که پس از آمدن اسلام به ایران نیز تدام داشته است.^۷ در زبان عیلامی «یم» به معنایی «دوقلو» است و اسم مشترک است برای نشان دادن یک جفت خواهر و برادر. (Multiple others, 2012: Jamshid).

پدر جمشید «Vivanohan/ Vivanghvant» (ویونگهان) بوده و اولین کسی است که گیاه هوم را افشرد و در پاداش آن به او پسری بخشیده شد که درخشان و دارای رمه‌های خوب و زیبا بود و در زمان شهریاری او انسان و گیاه و جانور نمی‌مرد و آب‌ها خشک نمی‌شد و اثری از پیری و مرگ و سرما و گرما نبود. (یسنا، ۹/ ۴-۵). پس از دوره هزارساله جمشید (۹۰۰ ساله به روایت وندیداد/ ۶۰۰-۷۰۰ ساله به روایت مینوی خرد) زمستانی سخت و سهمناک به وجود آمد که موجودات را از بین برد. جمشید به دستور اهورامزدا «var» (قلعه)ای به نام «var Jamkard» بنا نمود و موجودات باقی مانده را در آن پناه داد.

اگر «یمه» به معنای همزاد باشد، چنان‌که برخی صاحب‌نظران گفته‌اند، کاربرد نام «یم» به تنهایی درباره جمشید بی‌معناست. در ضمن در اساطیر ودایی «یم»، همزادی به نام «یمی» دارد. در *اوستا* نامی از یمی نیست، اما در متون پهلوی، یم و یمی، زوج اولیه نوع بشر دانسته شده‌اند. میرایی و نامیرایی، هر دو در جمشید جمع است؛ به این دلیل که با جهان ایزدان در پیوند است، نامیراست و به این دلیل که اولین کسی است که می‌میرد، با جهان میرایان ارتباط دارد.

شخصیت این پادشاه اسطوره‌ای با ابزار فراسویی نظیر انگشتر و جام جهان‌بین، از رهگذر برخورد با فرهنگ سامی با «بعل»، «نوح» (ع)، «سلیمان» (ع) و «خضر» (ع) و با پادشاهانی همچون «کورش کبیر» و «اسکندر مقدونی» در پیوند است و از همین مسیر به ادبیات رسمی راه یافته است. در این میان، اگر معنای «یم»، دریای بزرگ کیهانی باشد، که اغلب چون رودی بزرگ تجسم می‌شود و نمادی از آشوب و تاریکی نخستین است، وی با بعل، خدای بزرگ نظم‌آفرین بابل که نبردهایش با آفرینش طوفان، باران‌زایی، تندر و آذرخش در جنگ است، ارتباط دارد. در این نبرد اساطیری، یم می‌میرد و بعل شاه می‌شود؛ چنان‌که در حماسه ملی، جمشید کشته می‌شود و ضحاک شاه می‌شود. (Multiple others, 2001: Jamshid). براساس توضیحات پیش‌گفته و بنا بر منطق اسطوره و نیز به این دلیل که «یم» در معنای دریا، به‌تنهایی در متون مختلف فارسی به کار رفته، همسان گرفتن آن با «آب»، در نام جمشید بدیهی‌تر از معنای «همزاد» برای آن است.

یکی دیگر از نام‌های مرتبط با آب در شاهنامه، «مهراب»؛ پادشاه هوشمند کابلی است که نژادش به ضحاک تازی می‌رسد. وی در برخی از جنگ‌های ایران و توران حضور داشته است. دختر او «رودابه» نام دارد که با «زال» پسر سام ازدواج می‌کند و حاصل آن تولد «رستم» است. چنین به نظر می‌رسد که نام این کابل‌خدای، از ترکیب «مهر + آب» ساخته شده باشد. در این صورت، در معنای «خورشیدی است که از دریا برمی‌آید». این معنا، نام شخص را با دین پرستش مهر در پیوند می‌سازد. ناتل خانلری همچون دارمستتر مهراب را در ردیف «سهراب، رودابه و سودابه» می‌داند و جزء اخیر آن را به معنی «ماء» عربی ندانسته، بلکه آن را پسوند شمرده است. (دارمستتر به نقل از رستگارفاسایی، ۱۳۸۸: ۲۰۶). در این صورت، مانند نام افراسیاب، بخش دوم این نام نیز «av» است که فتحه پایانی کلمه با یک صامت اضافی بوده است و در متون پهلوی رایج است.

برخی دیگر، معنی مهراب را «دارنده جلود آفتاب و کسی که تابش مهر دارد» دانسته‌اند (فرهنگ شاهنامه شفق، ۱۴۸) و همین امر مجرای شده برای این‌که او را برخلاف نظر فردوسی در شاهنامه، مبنی بر «بت‌پرست» بودن مهراب، «مهرپرست» بدانند. (شمیسا، ۱۳۹۷: ۴۰۸).

نکته مهم دیگر مصوت کوتاه «م» است که چنان‌چه با کسره خوانده شود و بخش اول آن، صفت «Meh» باشد، با ترکیب شدن با «Ray» و افزونه تلفظی جانشین‌ساز فتحه از اوستایی به پهلوی، ترکیب معنایی «شاه بزرگ» معنا می‌دهد. اگر با فتحه خوانده شود و این نام «(Meh+rav (k/g)» بوده باشد، در این صورت، به دلیل قابل تبدیل بودن «g» و «j» در دوره اسلامی یا پیش از آن، این نام همان «مهرج» است که اسم عام برای پادشاهان گستره فرهنگ هندی است و «کابلستان» می‌توانسته جزئی از آن بوده باشد.

همسر او «سیندخت»، مادر بزرگِ مادری رستم، نامی سکایی - چینی دارد. (ر. ک به شمیسا: ۱۳۹۷: ۶۳۳). مهراب کابلی تصمیم داشت آیین ضحاک را (که نیای وی بود) زنده کند. (شاهنامه، ۱/ ابیات ۱۵۹۹ به بعد).

در شاهنامه پرچم خاندان مهراب، تصویر و نشان «اژدها» دارد. رستم نیز همین نشان نیای مادری را بر درفش خود دارد. (فردوسی، ۱۳۷۹، ۲/ ۲۱۴). لذا همان‌گونه که نام جمشید با آب و اژدها در پیوند بوده، نام مهراب نیز با این دو توتم مهم در ارتباط است. تفاوت در قرار گرفتن دو واژه در دو زبان از یک سو و وابستگی هر یک از اشخاص در دو قوم و نژاد یا یک قوم و نژاد در دو دوره زمانی است. جمشید، شاه آریایی است و مهراب شاهی از اقوام شرقی ایران. او از دسته سکاهاى شرقی دانسته شده که در جنگ‌ها و نبردها، حکومت مرکزی را یاری می‌رساندند. عمده کنش او در دوره پادشاهی منوچهرشاه است. یادآوری می‌شود که نشان «اژدها»، از نقوش اصلی آثار به دست آمده از جیرفت باستان است که گستره قلمرو اقوامی را نشان می‌دهد که این توتم را مقدس می‌دانسته‌اند. (مجیدزاده، ۱۳۸۲: ۶۷). می‌توان احتمال داد که از نظر تاریخی این اقوام، مقدم بر آریاییان در ایران می‌زیسته‌اند و صاحب تمدن چشمگیری بوده‌اند. از سوی دیگر، قرابت جغرافیایی سیستان (سکستان) با این اقلیم، نشان از اشتراک فرهنگی و دینی این دسته از اقوام دارد که نشان آن‌ها به جز آثار باستانی، در اساطیر به عنوان فرهنگ شفاهی مکتوب شده در ادوار بعد، قابل ردگیری است. می‌توان این احتمال را نیز نزدیک دانست که قوم مهرآو، از دسته بومیان ایرانی پیش از ورود آریاییان بوده‌اند که در شرق ایران بزرگ می‌زیسته‌اند و اژدها در فرهنگ آن‌ها مقدس بوده است.

نام رستم «رسته‌م، روسته‌م، روستم»، از دو جزء تشکیل شده، «Raodha+Taxma» (رستن و رویدن+ دلیر و پهلوان). برخی رستم را پهلوان اسطوره‌ای اقوامی بیگانه (ظاهراً سکایی) دانسته‌اند که به علت درآمیختگی فرهنگی با ایرانیان، پهلوان ملی آن‌ها گردیده است. (بهار، ۱۳۹۷: ۴۹). برخی دیگر این نام را، که در کتب پهلوی گاه به صورت صفت آمده «Rwtsthm»، لقبی برای پادشاه تاریخی سیستان (گندفر) دانسته‌اند (هرتسفلد به نقل از رستگار فسایی، ۱۳۸۸: ۴۱۰)، برخی دیگر آن را لقب «گرشاسپ» دانسته‌اند (مارکوارت به نقل از رستگار فسایی، همان‌جا) و برخی دیگر او را شخصیتی تاریخی معاصر گودرز (۶۰م) می‌دانند. (کورجی کویاجی، ۱۳۸۳: ۲۱۵). در تواریخ سستی، نسب رستم به دستان پسر نریمان پسر جودنک پسر گرشاسپ می‌رسد. (طبری، ۱۳۹۴، ۱/ ۵۹۸، ابن اثیر، ۱۳۸۵: ۸۳ بیرونی، ۱۳۸۶: ۱۰۴ و ثعالبی، ۱۳۸۵: ۸۴). یوستی نام رستم را به صورت واژه اوستایی «Raoda- Staxma» (دارای تن نیرومند) دانسته. هوبشمان این نام را «Rautas- Taxma» (نیرومند چون رود) پنداشته و ویلیامز و امیدسالار نیز همین معنا را پیشنهاد داده‌اند. شروو اشتقاق این نام را از واژه ایرانی باستان «Rautas- Tauhma» (آب-تخمه) در نظر گرفته است. «rauta» فارسی باستان و «rot» پهلوی در سنت آریایی، مؤنث آب بوده و در نام خاص زنان به کار رفته است (قرشی، ۱۳۸۹: ۲۲۷)؛ لذا، رستم در معنای پسر «(taxma)» رود (رودابه) است که ضمن انتساب نام این پهلوان به مادرش، «مادرسالاری» این فرهنگ را بیش از پیش آشکارا می‌سازد. در این صورت، رودابه در میان قوم خود ارزشی در حد قداست توتم مادر داشته است.

چنان‌که پیش‌تر آمد، رستم نژاد از خاندان ضحاک دارد و بر آن می‌بالد. (شاهنامه، ۱۳۷۹، ۶/ ۶۶۳-۶۶۰). «اژدهاپیکری درفش» او که مکان بحث صاحب‌نظران و پژوهشگران است، ریشه در همین بحث دارد. در اغلب پژوهش‌های مرتبط، اژدهاپرستی یا تقدس اژدها، نزد خاندان رستم را متأثر از التقاط اساطیر مربوط به او با اساطیر بابل و بین‌النهرین دانسته‌اند (عطایی‌فرد، ۱۳۷۷: ۱۴۱) و برخی دیگر آن را تحت تأثیر هم‌فرهنگی خاندان رستم با همسایگان چینی برشمرده‌اند، مبنی بر این‌که «شاه» در فرهنگ آن‌ها همان اژدهاست (سرکاراتی، ۱۳۵۵: ۱۶۸). اما بحث تقدس اژدها در فرهنگ شرق ایران یا اقوامی بومی ایرانی یا آریایی که در این ناحیه می‌زیسته‌اند، بالاتر از این هاست. شواهد به دست آمده از جنوب و جنوب شرق ایران (جیرفت به سمت سیستان)، حکایت از تقدس این موجود اسطوره‌ای در این جغرافیای بزرگ دارد. (بنگرید به مجیدزاده، ۱۳۸۲: ۶۹)؛ لذا در این ناحیه که خاستگاه کهن اقوام سیستانی‌نشین یا جنوبی ایران است (و به طور توسعی خاندان رستم)، بی‌تردید پرورش یا تقدس این توتم رواج داشته است.

از سوی دیگر، سکاها که خاندان رستم را به آن‌ها منسوب دانسته‌اند، خورشید را نیز مقدس می‌دانسته و برای آن قربانی می‌کردند. (استرابون، ۱۳۹۶، ۱۱/ ۸-۶). برخی صورت پهلوی نام رستم «Rotastax» را از ترکیب اوستایی «Roda Staxma» بازسازی نموده‌اند که در فارسی متأخر «Rostahm/ Roistaxm» شده و در معنای «رود» است که نام مادرش نیز «رودابه» است. در این صورت رستم را در معنای رود پر آب دانسته‌اند. (سرکاراتی، ۱۳۷۸: ۲۸). اگر این نتیجه‌گیری را بپذیریم، نام رستم با آب، خورشید و اژدها ارتباط دارد. لذا چه رستم لقب باشد و چه اسم فردی خاص، با نام‌های پیشین یعنی جمشید، آبتین و مهراب قرابت و خویشاوندی فرهنگی دارد و همگی دارای توتم آب هستند.

رستم (رود پرآب، دلیر، آب تخمه، رود بزرگ یا نیرومند چون رود) با القابی همچون تهمتن، پیلتن و تاج‌بخش در شاهنامه شناخته شده است. وی در روایات شفاهی ایران، چنان شهرتی داشته که مجموعه‌ای از حماسه‌های شفاهی پیرامون او و خاندانش بر سر زبان‌ها بوده که بعدها مکتوب شده و احتمالاً با مقاومت موبدان زرتشتی وارد خدای نامه نشده یا مکتوب نشده بوده است. این حماسه‌های (احتمالاً) شفاهی اغلب در دوره اسلامی بازسازی و مکتوب شده‌اند. برزنامه، بهمن‌نامه، فرامرزنامه، بانوگشسب‌نامه، شهریارنامه، جهانگیرنامه، گرشاسپ‌نامه از مهم‌ترین آن‌ها هستند. (ر.ک به گازرانی، ۱۳۹۳: ۳۶). حتی داستان‌هایی درباره رستم و اطرافیان او در دوره اسلامی ساخته شده که در پیوند با عناصر دینی اسلامی و شیعی است. (آیدنلو، ۱۳۹۳: ص ۳۶). قلمرو رستم، نیاکان و نوادگان او از عرصه حماسه و داستان فراتر است و در تواریخ سنتی نیز دیده می‌شود. (بنگرید به ورهرام، ۱۳۹۷: ص ۶۱).

۲-۱-۶. سهراب

ظاهری‌ترین ریشه‌یابی برای نام سهراب از «Sohr+ab» (سرخ + آب) که همان دارنده آب و رنگ خون است. (رستگار فسایی، ۱۳۶۹: ۱/ ۳۱۳) به نظر می‌رسد بخش دوم کلمه، پسوند «av» باشد، که کارکردی خطی در خط پهلوی داشته است. او در بخشی از توران (سمنگان) متولد می‌شود و می‌بالد و ناشناس به دست پدر کشته می‌شود. در فرهنگ عمید و فرهنگ فارسی معین «sehr/sohr» (گاو/ گاو سرخ‌رنگ)^۸ معنا شده و احتمالاً واژه‌ها و ترکیب‌هایی همچون «سور دادن، سور، چهارشنبه‌سوری و سهرورد» از همین ریشه‌اند. در این صورت، پیوند نام سهراب، همچون نام‌های بررسی شده با توت‌های «گاو/ آب»، اتصال او را با فرهنگ همان اقوام نشان می‌دهد.

۲-۱-۷. رودابه

دختر مهرباب و سیندخت و نوه ضحاک است که با زال ازدواج نمود. یوستی این واژه دو بخشی را ترکیبی از «Roda+ Aba (Ava)» (دارنده رشد و بالندگی باشکوه) می‌داند. بارتولمه این نام را از ماده «Roy» (روی/ صورت) شمرده که در اوستایی «Raoda» (نمو/ رویش) و بخش دوم آن را روشنی (جلاء/ درخشش) دانسته است. برخی دیگر، بخش نخست این واژه را در معنای رود و بخش دوم را، مرکب از «a+pa» دانسته‌اند در معنای «نگهبان رود». (شاپور شهبازی، ۱۳۸۹: ۴۲). بی‌تردید این نام نیز در پیوند با نام‌های خاندان رستم است، به‌ویژه که او مادر این شخصیت اساطیری - حماسی نیز هست. نیز با توجه به این‌که در فارسی باستان «A» پیشوند برای سهولت تلفظ و «ba درخشش» است، می‌توان معنای این نام را «کسی که صورتی تابان دارد»، دانست.

۲-۱-۸. سودابه

دختر شاه هاماوران که گفته شده، یمن امروزی بوده (یوستی) یا به قول طبری، دختر افراسیاب شاه توران بوده (طبری) که به همسری کیکاووس شاه کیانی درمی‌آید. یوستی این نام را «sudhabah» و اصل واژه را «Suda» از سوداء عربی می‌داند. چنان‌که ملاحظه می‌شود، اشتباه جای‌نام‌شناسی، ایرادات بعدی را در بررسی هویتی شخصیت داستانی به وجود آورده است؛ بدین معنا که وقتی هاماوران، یمن باشد، شائبه این‌که سودابه از سوداء عربی گرفته شده، پیش می‌آید. برخی دیگر، در تحلیل این نام گفته‌اند، بخش اول کلمه، «sud» در فارسی میانه، «suta» از مصدر «saw» (بادکردن/ افزایش یافتن) در فارسی باستان است. بخش دوم کلمه، ممکن است برگرفته از پیشوند «a» و ریشه

«pa» (پاییدن) باشد و احتمال این که آب از فارسی باستان و «api» اوستایی در معنای «آب و رود» باشد، دور است. از نظر نخست، این نام «پاینده سود» و از نظر دوم «آب افزونی بخش» معنا می دهد. اگر بخش دوم کلمه از «A» پیشوندی + pa/ba درخشیدن» باشد، به معنای «آب روشنی بخش» است. (منصوری، ۱۳۹۸: ۷؛ بهار، ۱۳۹۷: ۵۴). کریستین سن این نام را «sudabag» دانسته (کریستین سن، ۱۴۰۰: ۲۴)، در برخی منابع، به ترتیب معرب یا مصحف کلمه، به صورت «سودانه» و «سوداوه» آمده است. (ثعالبی، ۱۳۸۵: ۱۵۸، مجمل التواریخ، ۱۳۹۹: ۴۶ و بناکتی، ۱۳۴۸: ۳۱).

برخی «Hama+ vari/ Sama+vari» یا هاماوران را در معنای (همزاد+ رود) دانسته اند که همان «آمودریا= جیحون» است و در متون هندی ریگ ودا هنوز مانده است. از سوی دیگر، نام بزرگ ترین رود اساطیری در جهان هندوایرانی «سرسوتی/هرخوتی» (پیوسته روان) بوده، با این توضیح که «sar/har» (روان بودن و بلند بودن) بوده و «Su» به معنای «رود پرآب» است و صفت مذکور هم به «کوه» و هم به «رود» اطلاق می شده است. (قرشی، ۱۳۸۹: ۲۰۷-۲۰۹). با این استدلال، بخش اول نام سودابه، خود به معنای «رود» بوده و این شخص نیز با اشخاص پیش گفته، از یک نیای توتمی برخوردار است. در این صورت، دیگر نیازی نیست که بخش دوم کلمه را آب بدانیم؛ بلکه باز هم با همان پسوند پهلوی که کارکرد خطی داشته «av» مواجهیم. سودابه در داستان سیاوش، عامل شرارت است که در نهایت به دست رستم با شمشیر به دو نیم می شود.

۲-۱-۹ زاو (زو)

زو (Zav)، فرزند طهماسب از نژاد فریدون است که پس از مرگ نوذر از سوی زال و بزرگان ایران به پادشاهی می رسد. این نام به صورت های «زو/زه/زاب» نیز ضبط شده است. در اوستا، این نام به صورت «uzava» (یاری کننده) آمده است. (یشت ها، ۴۲/۲ و رستگار فسایی، ۱۳۷۸: ۵۱۶). احتمالاً «u» آغازین، برای سهولت تلفظ در ادوار نوتر، مثلاً در زبان پهلوی، به واژه افزوده شده و قابل مقایسه با «a» است که ابتدای نام افرسیاب افزوده شده است. «Z» (رود پرآب) و «av» (پسوند انتساب خطی پهلوی)، بخش های دیگر این واژه هستند. در برهان قاطع «اوزو» (یاری کننده) معنا شده و معنای دیگر آن نیز «دریا/ژو»^۹ است. (برهان قاطع، ذیل زو) در فرهنگ زبان پهلوی این واژه، «سریع و شتابان» معنا شده است. (منصوری، ۱۳۹۴: ۸۰۳). «Avazdaniva» (اوزدانو)^{۱۰}، یکی از رودهای نام برده شده در یشت ها است که فره رها شده از دست افراسیاب، پس از خروج از دریای فراخکرد، به آن رود وارد می شود. (زامیادیش: ۶۲). جابه جایی حرف «Z» و «V» در این واژه ها، نباید عامل اشتباه شود؛ زیرا فرایندی مرسوم در زبان های تاریخی بوده است. (ابوالقاسمی، ۱۳۷۹: ۵۷-۷۱). در این صورت، «ava + z+ dan+ va» ساختار کلمه است؛ «آب ava» و «Z» در معنای پرآب و «dan روان بودن» (رود پرآب روان) است. (قرشی، ۱۳۸۹: ۲۰۷).

۲-۱-۱۰ داراب (دارای)

«داراب» نام دو شاه در خاندان اسطوره ای کیانی است که در تواریخ سنتی «دارای» خوانده شده و در مقام بزرگی، در همین آثار «دارای دارایان» گفته می شود (ثعالبی، ۱۳۸۵: ۲۸ و المقدسی، ۱۳۸۵: ۱۲۹)، فرزند بهمن و همای است.

برخی گفته‌اند نام او «داراب» نهاده شده، به این دلیل که او را در آب یافته بودند. واضح است که این تسمیه، وابسته به ساختار قصه‌ای است. برخی این تسمیه را متأثر از اشتباه مورخین قدیم دانسته‌اند. در برخی دیگر، گفته‌اند چون نجات‌دهنده، هنگامی که او را از آب درآورد، به درختی بازخورده و همان‌جا مانده بود، از این جهت او را «دارا» (درخت) و اب (آب) نامیده‌اند و یا چون به قول برخی، چون هنگام یافتن او بر آب گفته بود «دار» یعنی «بگیر و نگه‌دار»، از این جهت به این نام خوانده شده است. (صفا، ۱۳۶۹: ۵۴۴).

در کتب پهلوی این نام، «دارا» و «دارای» ذکر شده که در فارسی باستان، در حالت فاعلی «Darayavaush» مرکب از (داریا + وهو) (دارنده نیکویی) است. (بارتولمه، ۱۳۸۳: ۷۳۸). برخی دیگر دارا را تحول‌یافته «daryav» دانسته‌اند که در نهایت از «darayava» فارسی باستان گرفته شده است (تفضلی، ۱۳۷۳: ذیل para) و در زبان فارسی باستان به معنای «نگهدار نیکویی» است. (شاپور شهبازی، ۱۳۸۹: ۴۰) در اوستا، دارا مخفف «darya vahumanah» (پشتیبانی کننده پندار نیک) است. (هرتسفلد، ۱۳۵۴: ۷۸). در شاهنامه، داستان پادشاهی داراب، هفدهمین داستان پادشاهی است که دوازده سال حکومت می‌کند. وی در یکی از نبردها، پس از شکست دادن پادشاه روم، ناهید دختر او را به زنی می‌گیرد و به سبب بوی بد دهان، وی را به روم بازمی‌گرداند. از ناهید که باردار است، «اسکندر» متولد می‌شود که سرآغاز رمانس‌های عاشقانه - رزمی - دینی است.

به نظر می‌رسد «Ay/ab» افزوده شده به انتهای این نام نیز، همان پسوند پهلوی باشد که جهت سهولت تلفظ به انتهای نام افزوده شده است و همان فتحه پایانی کلمه، همراه با یک صامت اضافی بوده است. چنان‌که در حالت اضافی «دارای دارایان» گفته می‌شود نه «داراب دارابان».

۲-۱-۱۱. تزاو (تزاو)

تزاو با فتح «ت»، داماد افراسیاب و مرزبان دشت «گروکرد» است که به دست گیو، در مقابل برادرش، بهرام کشته می‌شود. (جهانگیری، ۱۳۶۹: ۹۸). وی تنها پهلوان ایرانی است که پس از ازدواج با دختر افراسیاب در توران زمین مانده و دشمن هم‌میهانش می‌شود. (مزدایور، ۱۳۸۳: ۱۹۳). ممکن است این نام ترکیبی از «Tak+ z+av» بوده باشد در معنای «رود دونده و تازنده»؛ بخش اول کلمه صفت «tag (k)» در معنای «دونده و تازنده» و بخش دوم «z» در معنای «رود» و بخش آخر همان پسوند جانشین‌ساز فتحه در کلمات پهلوی است.

	فارسی نو	فارسی باستان	اوستایی	پهلوی	ساخت واژه	معنا
۱	آبتین	Apsiya	Asviya	Asfyan	A+Tbi(thvi)+an	پر آب/ پر گاو
۲	افراسیاب	—	Frangrasyn	Frasyak/Frasyab	A+frasy+ab	هراس افکن
۳	جمشید	—	Xeshaeta+Yima	Shet+Yam	Yam+ Shid	رود پر آب روشن
۴	مهراب	—	—	Meh+ray+av	Meh+ray+ab	پادشاه بزرگ
۵	رستم	RautasTauhma	RaodaStaxma	Rotastax	Raoda- Staxma	پسر رود
۶	سهراب	—	—	Sohrab	Sohr+ab	رود پر آب/ گاو
۷	رودابه	—	Roda Aba (Ava)	Roda Aba (Ava)	Roda+ Aba (Ava)	رود پر آب
۸	سودابه	—	—	suTaba(ava)	Su+ T+aba(ava)	رود پر آب
۹	زاب (زو)	—	Uzava	Zab	Z+ab	رود پر آب

۱۰	داراب	Dara/Dariya	Dariya	Daray (b)	Daray+ab (y)	دارنده (نیکویی)
۱۱	تزاو (تزاو)	—	—	Tazhav	Tag(k)+ z+av	رود تازان

جدول شماره ۲) ساختمان و معنای نام‌ها

۳. نتیجه‌گیری

به طور کلی، از نظر زبان‌شناختی تاریخی، گذار نمودن نام‌هایی که در پیوند با آب هستند، از صافی زبانی فارسی باستان به اوستایی و پهلوی و سپس فارسی نو و گاه زبان‌های غیر ایرانی، همچون ترکی و عربی و زبان‌های شرقی (چینی/ ژاپنی و ...) در ادوار زمانی مختلف، نام‌هایی که بخش اول آن‌ها با آب و مشتقات آن (رود، دریا و پرابی) در پیوند است، معنای «روشنی و آب» محفوظ است، مانند نام رستم، جمشید؛ اما آن‌چه به بخش دوم نام افزوده شده، اغلب پسوندی پهلوی بوده، مرکب از مصوت «-یا آ» و صامت «و/ب/ک/گ» و گاه «ه» بیان حرکت که افزونه‌هایی هستند که سهولت خوانش را فراهم می‌آورند. لذا در معنای «آب» نبوده و نیستند مانند آن‌چه در نام‌های افراسیاب، رودابه، سودابه، داراب، تزاو، زاب، مهرباب و سهراب آمده است.

از سوی دیگر، عبور این نام‌ها از صافی ذهن پردازندگان (دینی، سیاسی و ادبی) داستان‌های ملی در قالب متون دینی، تواریخ سنتی، انواع ادبی اسطوره و حماسه و در ادوار نوتر رمانس عام به عنوان عوامل عمده در دگرگونی نام‌ها مؤثر بوده است. در این مورد اندیشه‌ها و اغراض مورخان رسمی و حکومتی و موبدان و شاعران به عنوان برگزینندگان حافظه گزینشی در تغییر و تحول نام‌ها مؤثر بوده است. بنابراین گاه در ادب روایی قوم، بازسازی خویشکاری این افراد، به عنوان نگهبانان توتم یا ضد آن، با آب و وابستگان آن (گاو و چهارپایان اهلی دیگر و اژدها)، منجر به تغییر یا بازسازی نام، متناسب با نگرش پردازندگان دینی و غیر دینی شده است، مانند آن‌چه درباره مهراب یا افراسیاب رخ داده است.

یادداشت‌ها

- 1- Onomastic
- 2- Antro onomastic
- 3- Etymology
- 4- ICOS
- 5- Historical Onomastic

۶- خویشکاری خود - خدا - پنداری جمشید، که در ادب مزدایی و پس از آن در ادب اسلامی و متأثر از آن در شاهنامه و تواریخ سنتی نوعی کفر تلقی شده، در ادوار بسیار کهن فرهنگ قوم با شمنیسم در پیوند است و منفی نیست؛ به این معنا که در فرهنگ‌های شرقی شاه اژدهافش، با خدا یکی است. «نام همه پادشاهان اولیه اقوام و ملت‌ها با آب و نماد آن یعنی «اژدها» در پیوند است». (بیرلین، ۱۳۸۶: ۷۳) در این صورت اژدهاشاه بودن جمشید، معنایی منفی ندارد. نکته مهم دیگر، یکسانی نام پادشاهان فرهنگ‌های همسایه هندوایرانی یعنی چین و ماچین (کره و ژاپن) با اژدهاست که ریشه در ادوار مشترک فرهنگ این اقوام دارد. بنابراین «شید» می‌تواند با شاه ارتباط داشته باشد و «یم» با اژدها یا هیولای کیهانی (رود و دریا) و حاصل معنا «اژدهاشاه» است.

۷- زیاریان که حاکمان ایالاتی همچون گیلان، دیلم، مازندران، گرگان، کردستان و جبال بودند، خود را «خورشیدشاه» می‌نامیدند. (ویدن‌گرن به نقل از شمیس، ۱۳۹۷: ۸۷).

۸- گاوخونی، نام باتلاقی در ناحیه اصفهان است و ترکیبی از «Gavae+ Xanik» (آبگیر بزرگ) است. (حسینی ابری، ۱۳۶۱: ۳-۴).

- ۹- در جنوب فارس و در گویش لارستانی، به ظرف «آبخوره چهارپایان اهلی» «ژاویه/ جابیه» می‌گویند. این ظرف شبیه به رودی باریک است که شیب‌دار است.
- ۱۰- مقایسه شود با نام شهری در جنوب فارس و در حوالی دریاچه هیرم «Hirm» به نام «Avaz» (اوز).

منابع

- آموزگار، ژاله (۱۳۸۶)، «جم»، *دانش‌نامه زبان و ادبیات فارسی*، زیر نظر اسماعیل سعادت، ج ۲، تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی، صص ۵۴۴-۵۴۸.
- آموزگار، ژاله و احمد تفضلی (۱۳۷۳)، *کتاب زبان پهلوی*، تهران: معین.
- آیدنلو، سجاد (۱۳۸۸)، «نکته‌هایی از پایان کار ضحاک»، *کاوش‌نامه زبان و ادبیات فارسی*، سال دهم، شماره ۱۸، صص ۴۸-۱۰.
- ابوالقاسمی، محسن (۱۳۹۸)، *تاریخ زبان فارسی*، تهران: انتشارات سمت.
- ابن‌اثیر، عز‌الدین (۱۳۸۵)، *تاریخ کامل ابن‌اثیر*، ترجمه محمدحسین روحانی و حمیدرضا آژیر، تهران: اساطیر.
- ارانسکی، یوسیف میخائیلوویچ (۱۳۸۶)، *زبان‌های ایرانی*، ترجمه علی‌اشرف صادقی، تهران: سخن.
- استرابون (۱۳۹۶)، *جغرافیای استرابو (سرزمین‌های زیر فرمان هخامنشیان)*، ترجمه همایون صنعتی‌زاده، تهران: سخن.
- اشتروس، کلود لوی (۱۳۸۶)، *توتمیسم*، ترجمه مسعود راد، چاپ دوم، تهران: توس.
- المقدسی، محمدابن احمد (۱۳۸۵)، *احسن‌التقاسیم فی معرفه‌الأقالیم*، به کوشش علینقی منزوی، تهران: کوشش.
- اوشیدری، جهانگیر (۱۳۹۴)، *دانشنامه مزدیسنا*، تهران: نشر مرکز.
- بارتولمه، کریستین (۱۳۸۳)، *فرهنگ ایرانی باستان به انضمام ذیل آن*، ترجمه بدرالزمان قریب، تهران: اساطیر.
- بناکتی، داوود ابن محمد (۱۳۴۸)، *تاریخ بناکتی*، به کوشش جعفر شعار، تهران: انجمن آثار ملی.
- بهار، مهرداد (۱۳۹۷)، *پژوهشی در اساطیر ایران*، چاپ سیزدهم، تهران: آگه.
- بهرامی، عسکر (۱۳۹۴)، «جمشید»، *دایره‌المعارف بزرگ اسلامی*، زیر نظر کاظم موسوی بجنوردی، ج ۲۲، تهران: مرکز دایره المعارف بزرگ اسلامی، صص ۴۴۵-۴۵۲.
- بیرونی، محمدابن احمد ابوریحان (۱۳۸۶)، *آثارالباقیه*، ترجمه اکبر داناسرشت، تهران: امیرکبیر.
- بیرلین، ج.ف (۱۴۰۱)، *اسطوره‌های موازی*، ترجمه عباس مخبر، تهران: مرکز.
- ثعالبی، ابومنصور عبدالملک‌بن محمد (۱۳۸۵)، *شاهنامه ثعالبی در شرح احوال سلاطین ایران*، ترجمه محمود هدایت، تهران: اساطیر.
- جعفری قنواتی، محمد (۱۳۹۴)، «جمشید در روایت‌های شفاهی»، *دانشنامه فرهنگ مردم ایران*، زیر نظر کاظم موسوی بجنوردی، ج ۳، تهران: مرکز دایره‌المعارف بزرگ اسلامی، صص ۱۹۶-۱۹۸.
- جهانگیری، علی (۱۳۶۹)، *فرهنگ نام‌های شاهنامه (معرفی اجمالی قهرمانان شاهنامه فردوسی همراه با تطبیق نام‌های مشترک در شاهنامه و اوستا)*، تهران: نشر برگ.
- رستگار فسایی، منصور (۱۳۶۹)، *فرهنگ نام‌های شاهنامه*، چاپ دوم، تهران: مؤسسه تحقیقات و مطالعات فرهنگی.
- رستگار فسایی، منصور (۱۳۷۹)، *اژدها در اساطیر ایران*، تهران: نشر توس.
- رضی، هاشم (۱۳۴۶)، *فرهنگ نام‌های اوستا*، با مقدمه شجاع‌الدین شفا، کریستین رامپس و ولفگانگ لنتس، تهران: فروهر.
- زرین‌قبا‌نامه (منظوم‌های پهلوانی و پیرو شاهنامه)، (۱۳۹۳)، مقدمه و تححیح و تعلیقات سجاد آیدنلو، تهران: نشر سخن.
- دادگی، فرنیغ (۱۳۶۹)، *بن‌دهشن*، چاپ سوم، تهران: انتشارات توس.

- سرکاراتی، بهمن (۱۳۷۸)، *سایه‌های شکارشده (مجموعه مقالات)*، چاپ دوم، تهران: نشر قطره.
- سرکاراتی، بهمن (۱۳۵۵)، «رستم یک شخصیت تاریخی یا اسطوره‌ای»، *مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه مشهد*، سال ۱۲، شماره ۲، صص ۱۶۱-۱۹۲.
- شاپور شهبازی، علیرضا (۱۳۸۹)، *جهان‌داری داریوش بزرگ*، تهران: نشر پارسه کهن.
- شمیسا، سیروس (۱۴۰۲)، *شاه‌نامه‌ها*، تهران: نشر هرمس.
- شیخ‌الحکمایی، عمادالدین و دیگران (۱۳۹۸)، «*دانش‌نام‌شناسی پژوهش‌های علوم تاریخی*»، *مجله پژوهش‌های علوم تاریخی*، سال ۱۱، شماره ۲، صص ۱۴۴-۱۶۶.
- صادقی، مصطفی (۱۳۸۲)، «*دشواری‌ها در پژوهش‌های تاریخی*»، *مجله پژوهش حوزه*، شماره ۱۳ و ۱۴، صص ۱۱۱-۱۳۶.
- صفا، ذبیح‌الله (۱۳۷۴)، *حماسه‌سرایی در ایران*، چاپ ششم، تهران: انتشارات فردوسی.
- طبری، محمدبن جریر (۱۳۹۴)، *تاریخ طبری*، ترجمه ابوالقاسم پاینده، تهران: نشر اساطیر.
- عریان، سعید (۱۳۹۹)، *مدخل «فراسیاب»*، مندرج در *دایره‌المعارف بزرگ اسلامی*، ج ۴، تهران: انتشارات دایره‌المعارف بزرگ اسلامی.
- عطایی‌فرد، امید (۱۳۷۷)، *نبرد خدایان*، تهران: انتشارات عطایی.
- فردوسی، ابوالقاسم (۱۳۷۹)، *شاهنامه*، تصحیح سعید حمیدیان، تهران: نشر قطره.
- قائم‌مقامی، احمدرضا (۱۴۰۱)، «*یادداشت‌های شاهنامه (۳) نام‌های خاص*»، مندرج در کتاب *چهل گفتار در تاریخ و فرهنگ ایران*، تهران: گویا.
- قرشی، امان‌الله (۱۳۸۹)، *آب و کوه در اساطیر هندوایرانی*، چاپ دوم، تهران: هرمس.
- قزوینی، محمد (۱۳۶۳)، *بیست‌مقاله*، ج ۲، به کوشش عباس اقبال و ابراهیم پورداوود، تهران: انتشارات دنیای کتاب.
- کریستین‌سن، آرتور (۱۴۰۰)، *کارنامه شاهان*، ترجمه باقر امیرخانی، تهران: آیدین.
- کورجی کویاجی، جهانگیر (۱۳۸۳)، *بنیادهای حماسه و اسطوره در ایران*، ترجمه جلیل دوست‌خواه، چاپ دوم، تهران: نشر آگه.
- کورجی کویاجی، جهانگیر (۱۳۷۱)، *پژوهش‌هایی در شاهنامه*، به ویرایش جلیل دوست‌خواه، تهران: زنده‌رود.
- گازرانی، ساقی (۱۳۹۷)، *روایت‌های خاندان رستم و تاریخ‌نگاری ایرانی*، تهران: نشر مرکز.
- مجله‌التواریخ (۱۳۹۹)، تصحیح اکبر نحوی، تهران: بنیاد موقوفات افشار و نشر سخن.
- مجیدزاده، یوسف (۱۳۸۲)، *جیرفت، کهن‌ترین تمدن شرق*، تهران: سازمان میراث فرهنگی.
- مزدآپور، کتایون (۱۳۸۳)، «*نشانه‌های زن‌سروری در چند ازدواج داستانی شاهنامه*»، مندرج در کتاب *داغ گل سرخ و چهارده گفتار دیگر درباره اسطوره*، تهران: اساطیر و مرکز بین‌المللی گفتگوی تمدن‌ها، صص ۱۶۹-۲۰۸.
- مکنزی، دن (۱۳۷۳)، *فرهنگ کوچک زبان پهلوی*، ترجمه مهشید میرفخرایی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- منصوری، یدالله (۱۳۹۴)، *فرهنگ زبان پهلوی*، ج ۱، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- منصوری، یدالله (۱۳۹۸)، «*ریشه‌شناسی نام زنان در شاهنامه فردوسی*»، *مجله ایران‌نامک*، سال چهارم، شماره ۳-۴.
- میرخواند، محمدبن خاوندشاه (۱۳۷۳)، *روضه‌الصفاء*، ج ۲، تهذیب و تلخیص عباس زریاب، تهران: بی‌نا.

- میرشکاری، جواد (۱۳۹۳)، «ریشه‌شناسی [زبان شناسی] هم‌ارز «تیمولوژی»»، مندرج در فرهنگ واژه‌های مصوب فرهنگستان، دفتر ششم، تهران: انتشارات فرهنگستان زبان و ادب فارسی.
- مینوی خرد (۱۴۰۰)، گزارش و ترجمه احمد تفضلی، تهران: نشر طوس.
- ناتل خانلری، پرویز (۱۳۷۷)، *تاریخ زبان فارسی*، ج ۳، چاپ ششم، تهران: فردوسی.
- ورهرام، لیلا (۱۳۹۷)، *مدخل حماسه ملی ایران*، تهران: فاطمی.
- هرتسفلد، ارنست امیل (۱۳۵۴)، *تاریخ باستانی ایران بر بنیاد باستان‌شناسی*، ترجمه علی اصغر حکمت، تهران: انجمن آثار ملی.
- هینلز، جان (۱۳۹۰)، *شناخت اساطیر ایران*، ترجمه ژاله آموزگار و احمد تفضلی، تهران: نشر چشمه.
- کارنوی، آلبرت ژوزف (۱۳۸۳)، *اساطیر ایرانی*، ترجمه احمد طباطبایی، چاپ دوم، تهران: انتشارات علمی - فرهنگی.
- یشت‌ها (۱۳۹۴)، گزارش ابراهیم پورداوود، تهران: اساطیر.

Multiple Others, (2012), "Jamshid", Encyclopedia Iranica, 14/1, pp 501-522.

Tafazzoli, A (2014), "Abtin", Encyclopedia Iranica, 1/3, p248.

References

- Abolqasmi, Mohsen (2018), Tarikh-e Zaban-e Farsi [History of the Persian Language], Samt (In Persian).
- Al-Maqdasi, Mohammad Ibn Ahmad (2006), Ahsan al-Taqaṣim fi Ma'rifa al-Qalim [The best Divisions for Knowledge of the Regions], (A. Monzavi Trans.). Koomesh (In Persian).
- Amouzgar, Jhaleh (2016), Jam, Encyclopedia of Persian Language and Literature, under the supervision of Ismail Saadat, Vol. 2, Persian Language and Literature Academy, pp. 544-548.
- Atayi Fard, Omid (1998), Nabard-e Khodayan [Battle of Gods], Atayi (In Persian).
- Aidenloo, S. (2009), An Investigation on Zakhaks Fate. Journal of Kavoshnameh in Persian language and literature, 10 (18), 9-48. Doi: 29252/Kavosh.2009,2463.
- Bahar, Mehrdad (2017), Pazhooheshi dar Asatir-e Iran [A Research of Iranian Mythology], Agah. (In Persian).
- Bahrami, Askar (2014), Jamshid Entry, In Center for the Great Islamic Encyclopedia, under the supervision of Kazem Mousavi Bojnordi, Vol. 22, pp. 445-452.
- Banakati, Dawood Ibn Muhammad (1969), Tarikh-e Banakati [History of Banakati], by J. Shoar, Association of National Artifacts.
- Bearlin, J.F. (2022), Osture-haye Movazi [parallel myths]. (A. Mokhber Trans). Center. (In Persian).
- Biruni, Muhammad Ibn Ahmad Abureihan (2007), Asar Al-Baqiyyah [The Chronology of Ancient Nations], (A. Danasresht Trans.), Amir Kabir. (In Persian).
- Carnoy, Albert Joseph (2004), Osture-haye Irani [Iranian Mythes]. (A. Tabatabai Trans.). second edition, Elmi wa Farhangi. (In Persian).
- [The Basic of Creation]. (M. Bahar Trans.) Toos. (In Persian).
- Dadegi, Farnbagh (1990), Bondahishen Eransky, Y.M. (2006), Zaban-ha-ye Irani [Iranian Languages]. (A. Ashraf Sadeghi Trans.). Sokhan. (In Persian).
- Ferdowsi, Abulqasem (2000), Shahnameh, (S. Hamidian Edited). Qatre. (In Persian).
- Gazorani, Saqi (2017), Ravayat-ha-ye Khandan-e Rostam [Narratives of the Rostam dynasty and Iranian historiography]. Markaz. (In Persian).
- Hertzfeld, Ernst Emil (1975), Tarihk-e Bastani-e Iran [Iran's ancient history based on archaeology]. (A. A Hekmat Trans.). National Antiquities Association. (In Persian).
- Hinels, John (2011), Shenakht-e Asatir-e Iran (In Persian). [Understanding the Mythology of Iran]. (J. Amouzgar and A. Tafzali Trans.). Cheshme. (In Persian).
- Ibn Asir, Ezz al-Din (2006), Alkamel [complete history of Ibn Asir]. (M. Rouhani and H. Azhiyar Trans.). Asatir. (In Persian).
- Jafari Qanavati, Mohammad (2014), Jamshid in Oral Narratives, Encyclopedia of Iranian People's Culture, under the supervision of K. Mousavi Bojnordi, vol. 3, Center for Islamic Encyclopedia, pp. 196-198.

- Jahangiri, Ali (1990), Farhang-e Nam-ha-ye Shahname (In Persian). [The Dictionary of Shahnameh Names (a brief introduction to the heroes of Ferdowsi's Shahnameh along with the comparison of common names in Shahnameh and Avesta)]. Barg. (In Persian).
- Koverji Koyaji, J. (1992), Paghoohesh-ha-yi dar Shanameh [Research in Shahnameh]. (J. Dostkhah Trans.). Zayanderoud. (In Persian).
- Koverji Koyaji, J. (2004), Bonyad-ha-ye Hamase va Osture dar Iran [Foundations of epic and myth in Iran]. (J. Dostkhah Trans.). Agah. (In Persian).
- Mackenzie, D.N. (1994), Farhang-e Koochak-e Zaban- e Pahlavi [A Concise Pahlavi Dictionary]. (M. Mirfakhrai Trans), Institute of Humanities and Cultural Studies. (In Persian)
- Majidzadeh, Youssef (2012), Jiroft Kohan-tarin Tamaddon-e Shargh [Jiroft, The Oldest Civilization of the East]. Cultural Heritage Organization. (In Persian).
- Mansouri, Yadullah (2014), Farhang-e Zaban-e Pahlavi [Ditionary of Pahlavi]. Shahid Beheshti University Press. (In Persian).
- Mansouri, Yadullah (2018), Etymology of Women's Names in Ferdowsi's Shahnameh, Journal of Iran Avelable at Iranmag.com/ Article/ Namshenasi, 1(3-4). Namak,
- Minoye Kherad (2021), (A. Tafazoli Trans.). Toos. (In Persian).
- Mirshekari, Javad (2013), Etymology [Linguistics] Equivalent to Etymology, Avalable in dictionary of approved words of Farhangestan, Vol 6, Farhangestan Persian Language and Literature Publications. (In Persian).
- Mojmal al-Tawarikh (2019), (A. Nahvi Trans.). Tehran: Afshar Endowment Foundation and Sokhon. (In Persian).
- Natel Khanlari, Parviz (1994), Tarikh-e Zaban-e Farsi [History of the Persian language]. Vol. 3, 6th edition, Ferdowsi. (In Persian).
- Oshidari, Jahangir (2014), Daneshname-ye Mazdeyasna [Mazdayasna Encyclopedia]. Markaz. (In Persian).
- Qaem Magami, A. R. (1401), Notes of the Shahnameh (3) Proper Names, Available in Chehl Goftar Gooya. (In Persian). dar Tarikh va Farhang-e Iran.
- Qazvini, Mohammad (1363), Bist Maqale [twenty essays]. (A. Iqbal and E. Pourdawood Edited.). Donya-ye Ketab. (In Persian).
- Qorshi, Amanullah (2009), Ab va Kooh dar Asatir-e Hend va Irani [Water and Mountain in Indo-Iranian Mythology]. Hermes. (In Persian).
- Rastgar fasai, Mansour (1990), Farhange Nam-ha-ye Shahname [Dictionary of Shahnameh Names]. Institute of Research and Cultural Studies. (In Persian).
- Rastgar Fasai, Mansour (2000), Azhdaha dar Asatire Irani [Dragons in Iranian Mythology]. Toos. (In Persian).
- Razi, Hashem (1967), Farhang-e Nam-ha-ye Avesta [Avesta names Dictionary]. (Sh. Shafa, Ch. Rumps and W. Lentz Edited.). Foroohar. (In Persian).
- Saalebi, A. (2006), Shahnameh Saalebi [In describing the state of the sultans of Iran]. (M. Hedayat Trans.). Asatir. (In Persian).
- Sadeghi, Mustafa (2012), Difficulty of Names in Historical Researches, Journal of Howze Research, 13-14, pp. 111-136.
- Safa, Zabihullah (1995), Hemasesorayi dar Iran [Epic writing in Iran]. Ferdowsi. (In Persian).
- Sarkarati, Bahman (1999), Saye-ha-ye Shekar Shode [Hunted Shadows (Collection of Articles)]. Qatre. (In Persian).
- Shamisa, Siroos (1402), Shahe Nameh-ha [The Book of Kings], Hermes. (In Persian).
- Shapour shehbazi, Alireza (2010), Padshahi Dariyush-e Bozorg [Dariush the great Kingdom]. Parse Kohn. (In Persian).
- Sheikh Al-Hakmai, Emadudoddin and others (2018), Knowledge of Nomenclature of Researches of Historical Sciences, Avalable at Collection of Researches of Historical Sciences, 11(2), pp. 144-166.
- Strabon (2016), Joghrafiya-ye Strabo [Strabo's geography (the lands under the Achaemenid rule)]. (H. Sanatizadeh). Sokahan. (In Persian).
- (2006), Totemism, (M. Rad Trans.). Toos. (In Persian).L.Strauss, C
- Tabari, Mohammad Bin Jarir (2014), Tarikh-e Tabari, (A. Payandeh Trans.). Asatir. (In Persian).

- Varahram, Leila (2017), Madkhal-e Hemse-ye Melli-ye Iran [The Entry of Iran's National Epic]. Fatemi. (In Persian).
- Yashts (2014), translated by Ebrahim Poordawood, Asatir. (In Persian).
- Zarin Qabaneh. (2013), (S. Aydenloo Edited), Sokhon. (In Persian).

